

DESPRE SEMNIFICAȚIA LUI ἀρχή LA ANAXIMANDRU

SILVIU ȘERBAN

Cea mai importantă sursă pentru filosofia presocratică este considerată a fi, începând cu cercetările lui Hermann Usener și Hermann Diels, lucrarea lui Teofrast inventariată de Diogene Laertios în *Despre viețile și doctrinele filozofilor* cu titlul de Φυσικῶν δόξων¹. Întrucât genitivul din Diogene Laertios permitea două forme la nominativ, Φυσικῶν δόξαι (*Opiniile fizicienilor*) și Φυσικαὶ δόξαι (*Opinii cu privire la fizică*), Usener² și Diels³ au argumentat în favoarea primei variante⁴. În ceea ce privește accesul la conținutul scrierii pierdute a lui Teofrast, Comentariul lui Simplicius la *Fizica* lui Aristotel reprezintă cea mai credibilă sursă⁵, în ciuda câtorva inadvertențe, pentru discuția lui Teofrast legată de natura principiului lumii⁶.

Școala din Milet este considerată ca fiind locul în care a luat naștere gândirea filosofică. Totodată, se apreciază că aici s-ar fi utilizat pentru prima dată termenul ἀρχή cu sensul metafizic de principiu al tuturor lucrurilor, iar această utilizare i-ar aparține lui Anaximandru. În cadrul acestui studiu propunem o analiză a semnificației lui ἀρχή luând în considerare sursele disponibile și, totodată, ținând cont de interpretările anterioare ale exegeților.

Filosofia lui Anaximandru poate fi înfățișată schematic astfel:⁷ **i)** definirea termenului ἄπειρον **ii)** ca ἀρχή al tuturor lucrurilor, **iii)** în care toate își au

¹ Diogene Laertios, *Despre viețile și doctrinele filozofilor*, V, 48.15, trad. C.I. Balmuş, Studiu introductiv și comentarii de Aram M. Frenkian, București, Editura Academiei, 1963, p. 275.

² Hermann Usener, *Analecta Theophrastea*, Leipzig, B.G. Teubner, 1858, pp. 25–29.

³ Hermann Diels, *Doxographi Graeci*, Berlin, 1879, p. 102.

⁴ În acord cu Usener și Diels, Aram M. Frenkian apreciază că φυσικῶν este genitivul de la οἱ φυσικοί și nu de la οἱ φυσικαί, în Diogene Laertios, *Despre viețile și doctrinele filozofilor*, op. cit., nota 188, p. 621.

⁵ Φυσικῶν δόξων a lui Laertios este citată de Simplicius ca Φυσικὴ ἱστορία în *In Aristotelis physicorum libros quatuor priores commentaria* de trei ori (115.12; 149.32; 154.14), Pantelis Golitsis, *Les Commentaires de Simplicius et de Jean Philophon à la Physique d'Aristote*, Berlin, Walter de Gruyter, 2008, p. 73 și nota 32.

⁶ Printre aceste inadvertențe, cea mai importantă pare a fi una generală, legată de soliditatea încrederii în citările din Teofrast ale lui Simplicius. Confuzia pe care Simplicius o face prin atribuirea lucrării *De Melisso, Xenophane, Gorgia* lui Teofrast îl determină pe Diels să explice neconcordanța prin ipoteza că Simplicius nu ar fi avut acces direct la lucrarea lui Teofrast, ci ar fi ajuns la aceasta prin intermediul citărilor lui Alexandru din Aphrodisia în Comentariul său pierdut asupra *Fizicii* lui Aristotel; John B. McDiarmid, *Theophrastus on the Presocratic Causes*, în „Harvard Studies in Classical Philology”, vol. 61, 1953, pp. 87–91.

⁷ W.A. Heidel, *On Anaximander*, în „Classical Philology”, vol. 7, nr. 2/1912, pp. 212–213.

începutul și la care toate se întorc; **iv**) ἀρχή trebuie să fie ἄπειρος întrucât altfel lumile cu tot ce cuprind ele ar înceta să mai se nască. **v**) Lumile și lucrurile finite apar din ἄπειρον printr-un proces descris prin verbele ἀποκρίνεσθαι sau ἐκκρίνεσθαι, **vi**) ca urmare a unei κίνησις ἀίδιος. **vii**) În final este menționată o lege cosmică a dreptății sau a răzbunării.

Punctul de plecare al problemei se situează în cadrul confruntării a trei pasaje care vorbesc despre o inovație terminologică a lui Anaximandru:

Simplicius, *Phys.*, 24,13 (DK A9)

... Ἀναξίμανδρος ... ἀρχὴν τε καὶ στοιχεῖον εἶρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, πρῶτος τοῦτο τοῦνομα κομίσας τῆς ἀρχῆς. λέγει δ' αὐτὴν μήτε ὕδωρ μήτε ἄλλο τι τῶν καλουμένων εἶναι στοιχείων, ἀλλ' ἑτέραν τιὰ φύσιν ἄπειρον, ἐξ ἧς ἅπαντας γίγεται τοὺς οὐρανοὺς καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς κόσμους· [ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστι τοῖς οὐσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίγεται κατὰ τὸ χρεῶν· διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοισι τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν (DK B1)], ποιητικωτέροις οὕτως ὀνόμασιν αὐτὰ λέγων.⁸

Hipolit, *Ref.*, I.6., 1-2 (DK A11)

(1)... Ἀναξίμανδρος... οὗτος ἀρχὴν ἔφη τῶν ὄντων φύσιν τιὰ τοῦ ἀπείρου, ἐξ ἧς γίγεται τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸν ἐν αὐτοῖς κόσμους. [ταύτην δ' αἰδίον εἶναι καὶ ἀγήρω (DK, B2)], ἦν καὶ πάντας περιέχειν τοὺς κόσμους. λέγει δὲ χρόνον ὡς ὀρισμένης τῆς γενέσεως καὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς φθορᾶς. (2) οὗτος μὲν ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον εἶρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, πρῶτος τοῦνομα καλέσας τῆς ἀρχῆς.⁹

Simplicius, *Phys.*, 150,23

ἕτερος δὲ τρόπος καθ' ὃν οὐκετι τὴν μεταβολὴν τῆς ὕλης αἰτιῶνται οὐδὲ κατὰ ἀλλοίωσιν τοῦ ὑποκειμένου τὰς γενέσεις ἀποδιδοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ

⁸ „Anaximandru, (...) a afirmat că principiul și elementul constitutiv al lucrurilor este *apeiron*-ul și el a fost primul care a folosit acest termen pentru *arché* (principiu). Acest *arché*, afirmă el, nu este nici apa, nici vreunul din așa-numitele elemente, ci o altă substanță, *apeiron*, din care-și trag obârșia toate cerurile și lumile cuprinse în ele. „De acolo de unde se produce nașterea lucrurilor, tot de acolo le vine și pieirea, potrivit cu necesitatea, căci ele trebuie să dea socoteală unele altora, pentru nedreptatea făcută, potrivit cu rânduiala timpului”, exprimându-se astfel în termeni poetici”, trad. M. Marinescu-Himiu, în Ion Banu, Adelina Piatkowski (redactori-coordonatori), *Filosofia greacă până la Platon*, Partea I, vol.1, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, „Anaximandros”, frag. A9, B1, p.171 și 181.

⁹ „1. Anaximandru, (...) a afirmat că principiul lucrurilor este o substanță infinită din care își trag începutul cerurile și lumea cuprinsă în ele. Această natură este veșnică, nu îmbătrânește și cuprinde în ea toate lumile. El vorbește despre timp, în sensul că nașterea, existența și pieirea ar fi determinate. 2. El a afirmat că *apeiron*-ul este începutul și elementul primordial al lucrurilor, fiind primul care a întrebuițat termenul pentru elementul primordial”, Ion Banu, Adelina Piatkowski (redactori-coordonatori), trad. M. Marinescu-Himiu, *Filosofia greacă până la Platon*, op. cit., „Anaximandros”, frag. A11, B2, p.172–173 și 181.

ἔκκρισιν· ἐνούσας γὰρ τὰς ἐναντιότητας ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, ἀπείρῳ ὄντι σώματι, ἔκκρίνεσθαι φησιν Ἀναξίμανδρος, πρῶτος αὐτὸς ἀρχὴν ὀνομάσας τὸ ὑποκειμένον¹⁰.

Obiectul controversei îl constituie, mai întâi, termenul pe care se presupune că Anaximandru l-ar fi utilizat pentru prima dată, ἀρχή sau ἄπειρον, iar dacă e vorba de ἀρχή, se pune întrebarea „care ar fi fost semnificația intenționată de filosoful ionian”, cea genetică, de „sursă sau origine” spațio-temporală, sau cea metafizică, de principiu, apropiindu-se în acest al doilea caz de semnificația aristotelică de „cauză materială” (ἀρχή καὶ στοιχεῖον).

Încă de la exegeții din secolul al XIX-lea s-au conturat două poziții adverse, una care neagă că Anaximandru ar fi utilizat ἀρχή (Gustav Techmüller¹¹, Joseph Neuhäuser¹²), cealaltă, atribuindu-i milesianului introducerea acestui termen cu semnificația de „sursă sau origine” spațio-temporală (Eduard Zeller¹³, Hermann Diels¹⁴). Kirk și Raven vorbesc, însă, de faptul că majoritatea criticilor moderni consideră că Teofrast l-a indicat pe Anaximandru ca fiind primul care ar fi folosit ἀρχή dincolo de sensul „literal” al termenului („început” sau „sursă”), cu semnificația de „substanță originară”¹⁵.

Referindu-se la înțelegerea semnificației din fragmentul *Phys.*, 150,23, C.C.W. Taylor îl pune în legătură cu afirmația anterioară a lui Simplicius, de la 24,13-16, atrăgând atenția asupra pasajului πρῶτος τοῦτο τοῦνομα κομίσας τῆς ἀρχῆς care poate fi receptat diferit¹⁶. În timp ce sensul cel mai probabil al acestei propoziții este „fiind primul care a folosit acest nume (adică, „nelimitatul”) pentru principiu”¹⁷, este totodată posibil să traducem ca „fiind primul care a folosit acest nume al principului” (adică, a folosit numele „principiu”)¹⁸.

¹⁰ „The other form is that in which they no longer ascribe change to matter nor explain things' coming into being by alteration of the substrate, but by extraction. Anaximander says that the opposites are in the substrate, which is a limitless body, and that they are extracted from it; he was the first to call the substrate a principle”, trad. C. C. W. Taylor în Simplicius, *On Aristotle Physics 1.3-4*, Londra, Bristol Classical Press, 2011, p. 60.

¹¹ Gustav Techmüller, *Studien zur Geschichte der Begriffe*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1874, pp. 49–52.

¹² Joseph Neuhäuser *Anaximander Milesius*, Bonn, Cohen et filium, 1883, pp. 8 sqq.

¹³ Eduard Zeller, *A History of Greek Philosophy. From the Earliest Period to the Time of Socrates*, vol. 1, trad. S.F. Alleyne, Londra, Longmans, Green and Co., 1881, pp. 248–249, nota 2.

¹⁴ Hermann Diels, „Leukippos und Diogenes von Apollonia” în *Reinisches Museum für Philologie*, nr. 42, 1887, pp. 7 sqq.

¹⁵ G.S. Kirk, J.E. Raven, *The Presocratic Philosophers*, Londra, Cambridge University Press, 1957, p. 107.

¹⁶ C.C.W. Taylor, *Notes to On Aristotle Physics 1.4*, în Simplicius, *On Aristotle Physics 1.3-4*, *op. cit.*, nota 21, p. 103.

¹⁷ „being the first to provide this name (viz. „the unlimited”) for the principle”, C.C.W. Taylor, *Notes to On Aristotle Physics 1.4*, în Simplicius, *On Aristotle Physics 1.3-4*, *op. cit.*, nota 21, p. 103.

¹⁸ „being the first to provide this name of principle” (i.e. to apply the name „principle”), C.C.W. Taylor, *Notes to On Aristotle Physics 1.4*, în Simplicius, *On Aristotle Physics 1.3-4*, *op. cit.*, nota 21, p. 103.

La același conflict semantic se referă și W.K.C. Guthrie, care își întemeiază argumentația nu pe Simplicius, *Phys.*, 24,13 (a cărui consecință este ideea că Anaximandru a fost cel dintâi care i-a dat lui ἀρχή numele de ἄπειρον), ci pe *Phys.*, 150,23, fragment din care rezultă că Anaximandru a fost primul care a folosit termenul ἀρχή pentru a semnifica „ceea ce autori de după Aristotel, care aveau idei relativ diferite, au numit «substratum»”.¹⁹

Interpretarea lui Burnet

Așa cum relatează și Teofrast (Simplicius, *Phys.*, 24,13), Anaximandru propune un alt substrat, dincolo de cele patru elemente, și totodată, renunță la ideea transformării elementelor unele în altele, descriind ca modalitate de apariție a lucrurilor desprinderea contrariilor ca urmare a mișcării eterne. John Burnet consideră că acest altceva, acest substrat, ar fi trebuit numit, într-o interpretare normală, φύσις, și nu ἀρχή. Utilizarea acestui termen de către Anaximandru nu poate fi decât rezultatul unei înțelegeri eronate²⁰. Burnet traduce textul lui Teofrast redat de Simplicius în *Phys.*, 24,15 (ἀρχὴν τε καὶ στοιχεῖον εἴρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, πρῶτος τοῦτο τοῦνομα κομίσας τῆς ἀρχῆς) astfel: „Anaximandru a fost primul care a introdus acest nume (τὸ ἄπειρον) pentru cauza materială”.²¹ Înțelegerea eronată este cauzată de un alt text, cel al lui Hipolit, *Ref.*, I.6., 1-2 (πρῶτος τοῦνομα καλέσας τῆς ἀρχῆς) din care ar reieși că Anaximandru ar fi introdus termenul ἀρχή. Totuși, Hipolit nu este o autoritate independentă, ci, în privința lui Anaximandru, a preluat din același Teofrast. Ca urmare, problema care se pune este ce a scris, de fapt, Teofrast. Burnet observă totodată că în timp ce Simplicius îl citează pe Teofrast prin intermediul lui Alexandru din Aphrodisia, care a utilizat originalul, Hipolit reprezintă o tradiție mai indirectă. În mod evident καλέσας al lui Hipolit este o modificare a lui κομίσας, un termen caracteristic Școlii Peripatetice, iar omisiunea lui τοῦτο este mult mai probabilă decât interpolarea lui de către Alexandru din Aphrodisia. Iar dacă τοῦτο este autentic, atunci ὄνομα la care se face referire trebuie să fie cu siguranță τὸ ἄπειρον. Burnet își întărește poziția aducând ca sprijin alte două pasaje ale lui Simplicius. Mai întâi în *De Caelo*, 615, 15 găsim ἄπειρον δὲ πρῶτος ὑπέθετο, apoi în *Phys.*, 150, 23, πρῶτος αὐτὸς ἀρχὴν ὀνομάσας τὸ ὑποκείμενον pe care Burnet îl traduce, ținând seama de context, prin „fiind primul care a desemnat substratul opuselor ca principiu material”²². În sprijinul acestei poziții a lui Burnet poate fi adusă și observația că mai devreme, în textul lui

¹⁹ W.K.C. Guthrie, *O istorie a filosofiei grecești*, vol. 1, trad. Mihnea Moise și Ioan Lucian Muntean, București, Editura Teora, 1999, p. 72.

²⁰ John Burnet, *Early Greek Philosophy*, Londra, A&C Black Ltd., 1920, p. 54.

²¹ „he being the first to introduce this name (τὸ ἄπειρον) of the material cause”, John Burnet, *op. cit.*, nota 2, p. 54.

²² „being the first to name the substratum of the opposites as the material cause”, John Burnet, *op. cit.*, nota 2, p. 55.

Simplicius (*Phys.*, 23, 23), în remarcile sale referitoare la Tales, Teofrast utilizează termenul ἀρχή fără nicio indicație specială că milesianul nu ar fi utilizat acest cuvânt, o indicație care ar fi fost necesară dacă Teofrast ar fi urmat să afirme că Anaximandru ar fi inventatorul acestui termen²³.

În interpretarea lui Burnet, termenul ἀρχή trebuie înțeles în semnificația sa aristotelică întrucât este utilizat de Aristotel (*Metafizica*, 983 b21) și atunci când se referă la Tales, cu sensul de „cauză materială”,²⁴ fiind greu de crezut că același termen folosit în legătură cu Anaximandru va avea altă semnificație. Teofrast este interesat în scrierea sa de menționarea celui care utilizase primul un anume concept, iar ἄπειρον și ὑποκείμενον erau destul de importante în acest sens. De aici nu rezultă însă că Anaximandru folosise cuvântul ὑποκείμενον ca atare. Teofrast doar deduce că filosoful din Milet avusese ideea că din opusele din cadrul ἀπειρον-ului se separă celelalte elemente prin intermediul mișcării eterne. În fine, cartea din care sunt extrase toate aceste pasaje este Περὶ τῶν ἀρχῶν, în care autorul își propusese să cerceteze cine utilizase pentru prima dată anumite predicate pentru ἀρχή sau ἀρχαί.

Interpretarea lui Heidel

Dincolo de orice altă apreciere cu privire la doctrina lui Anaximandru, Heidel consideră că ideea după care „ἀπειρον-ul este nelimitat spațial și cantitativ” este dincolo de orice îndoială.²⁵ Cu privire la afirmațiile lui Teofrast că filosoful din Milet ar fi numit ἀπειρον-ul prin termenul *arché* și că ar fi fost primul care ar fi utilizat *arché* în sens metafizic, Heidel²⁶ arată că, indiferent de poziția față de prima afirmație, cea de-a doua nu poate fi decât acceptată întrucât, altfel, devine dificil de explicat exprimările recurente, datorate în mod evident lui Teofrast, precum ἔφασκεν ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον τὸ ἄπειρον (Diogene Laërtios, *Despre viețile și doctrinele filozofilor*, II, 1-2)²⁷ și φησὶ τῶν ὄντων ἀρχὴν εἶναι τὸ ἄπειρον (Aëtius, *de placita*, I, 3, 3)²⁸. Acceptarea însă a faptului că Teofrast i-a atribuit termenul *arché* lui Anaximandru conduce la respingerea interpretării lui Burnet²⁹. Dacă utilizarea lui ἀρχή aparține lui Anaximandru, alăturarea termenului στοιχεῖον se datorează lui Teofrast, cu intenția de a-l defini pe primul (prin hendiadă) din perspectiva Școlii Peripatetice. Aceasta, pentru a evita înțelegerea eronată a termenului ținând cont de faptul că în concepția aristotelică ἀρχή are atât

²³ G.S. Kirk, J.E. Raven, *The Presocratic Philosophers*, op. cit., p. 108.

²⁴ John Burnet, op. cit., p. 47, nota 6.

²⁵ W.A. Heidel, „On Anaximander”, p. 213.

²⁶ *Ibidem*, pp. 215–216.

²⁷ „a susținut că ἀπειρον-ul este obârșia și elementul primordial”, trad. M. Marinescu-Himu, *Filosofia greacă până la Platon*, op. cit., „Anaximandros”, frag. A1, p. 169.

²⁸ „afirmă că principiul de bază al lucrurilor ar fi ἀπειρον-ul”, trad. M. Marinescu-Himu, *Filosofia greacă până la Platon*, op. cit., „Anaximandros”, frag. A14, p. 174.

²⁹ W.A. Heidel, „On Anaximander”, p. 215, nota 4.

un sens larg, incluzând pe lângă cauza eficientă și cauza materială (στοιχεῖον), cât și unul restrâns prin care se referă doar la prima. Concluzia lui Heidel este aceea că avem de-a face cu un termen autentic al lui Anaximandru, iar semnificația sa dată de Teofrast este aceea echivalentă cu cauza materială aristotelică (στοιχεῖον).

În continuare, Heidel explorează originile interpretării lui Teofrast, explicitând în același timp semnificația pe care Anaximandru ar fi atribuit-o lui ἀρχή astfel încât să poată fi înțeleasă adecvat atât doctrina sa, cât și deducțiile făcute de Aristotel și Teofrast cu privire la sensul lui ἀρχή ca στοιχεῖον. Pentru descrierea acestei semnificații fundamentale Heidel³⁰ utilizează Cartea Δ a *Metafizicii* lui Aristotel, loc unde Stagiritul inventariază diferitele sensuri ale termenului ἀρχή: „se numește principiu acea primă parte inerentă din care ia naștere un lucru, cum e carena la corabie și temelie la casă. La viețuitoare, unii atribuie acest rol inimii, alții creierului, iar alții altui organ”³¹. Această concepție fiziologică despre ἀρχή este aplicată și altor tipuri de fenomene, în special celor meteorologice în explicațiile științifice ale naturaliștilor greci. În *Meteorologica*, B2, 354 b2, Aristotel descrie marea ca sursă (ἀρχή) de unde provine și unde se întoarce întreaga apă, ceea ce îl face să adauge că, în mod similar, există asemenea surse și pentru foc, aer și pământ. În această descriere, Heidel identifică patru caracteristici esențiale ale lui ἀρχή care anticipează concepția aristotelică despre ἀρχή καὶ στοιχεῖον:³² a) este un „depozit” al unui anume tip de materie; b) este conceput ca sursă sau rezervor (πηγή); c) este un spațiu specific de forma materiei pe care o depozitează; d) este nu doar izvor al materiei respective, ci și punct de întoarcere pentru aceasta. Această concepție simplă, primitivă despre ἀρχή este transformată în timp într-una metafizică, astfel explicându-se echivalența termenilor în textele lui Aristotel și Teofrast.

Interpretarea lui Jaeger

Interpretarea lui Werner Jaeger concordă cu cea a lui Heidel, arătând că Anaximandru este primul care a utilizat termenul ἀρχή, însă nu cu sensul metafizic aristotelic. Argumentația sa pleacă de la critica interpretării lui Burnet prin demonstrarea echivalenței semantice dintre fragmentele lui Simplicius, *Phys.*, 24,13 și Hipolit, *Ref.*, I.6., 1-2. În esență, Burnet resemnificase textul lui Simplicius și îl invalidase pe acela al lui Hipolit, ca nesemnificativ, din cauza depărtării sale de sursa originală. Pentru Jaeger această neconcordanță dintre cele două texte este una importantă și, ca atare, se cere elucidată³³. Burnet tradusese pasajul din Simplicius ca „Anaximandru a fost primul care a folosit acest nume (τὸ ἄπειρον)

³⁰ *Ibidem*, p. 217.

³¹ Aristotel, *Metafizica*, 1013 a4-6, trad. Șt. Bezdechi, București, Editura IRI, 1999.

³² W.A. Heidel, „On Anaximander”, pp. 218–219.

³³ Werner Jaeger, *Theology of the Early Greek Philosophers*, trad. Edward S. Robinson, Oxford, Clarendon Press, 1947, pp. 26–27.

pentru cauza materială (ἀρχή)”. Unei asemenea traduceri însă, Jaeger consideră că ar fi trebuit să îi corespundă mai degrabă formularea πρώτος τοῦτο τοῦνομα καλέσας τὴν ἀρχήν (cu verbul καλέσας înlocuindu-l pe κομίσας), căci κομίσας, care apare în varianta lui Simplicius, nu poate conduce decât la următoarea traducere: „Anaximandru a fost primul care a folosit acest nume de ἀρχή”, referindu-se prin aceasta la cuvintele precedente ἀρχήν τε καὶ στοιχεῖον εἶρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον.³⁴ Termenul accentuat este ἀρχή, iar cuvintele καὶ στοιχεῖον au fost adăugate de Teofrast pentru a evidenția faptul că în acest context principiul trebuie înțeles cu sensul de cauză materială. Schimbările care apar în pasajul lui Hipolit (omisiunea lui τοῦτο și substituirea lui κομίσας cu καλέσας) sunt menite, după Jaeger, preîntâmpinării oricărei alte interpretări a textului decât aceasta: „Anaximandru a fost primul care a utilizat termenul ἀρχή”. Iar această traducere este sprijinită de Simplicius, *Phys.*, 150,23 (πρώτος αὐτὸς ἀρχήν ὀνομάσας τὸ ὑποκειμένον), unde τὸ ὑποκειμένον reprezintă termenul peripatetic pentru ἄπειρον, pe care, totodată, Aristotel îl numește în alte locuri ὕλη, utilizând propria terminologie³⁵. Ca urmare, Anaximandru este „primul care i-a dat numele ἀρχή cauzei materiale” și nu „primul care a desemnat substratul opuselor ca principiu material”, așa cum interpretează Burnet,

Referindu-se la semnificația cu care Anaximandru a utilizat termenul ἀρχή, Jaeger consideră că din spusele lui Teofrast nu rezultă în niciun caz că milesianul a avut în vedere semnificația aristotelică. Mai mult, în *Fizica* lui Aristotel pot fi identificate și separate ideile lui Anaximandru în raport cu cele aristotelice. Pasajul pe care Jaeger îl aduce în discuție este *Fizica*, Γ 4, 203b6-15:³⁶

ἅπαντα γὰρ ἢ ἀρχὴ ἢ ἐξ ἀρχῆς, τοῦ δὲ ἀπειροῦ οὐκ ἔστιν ἀρχή· εἴη γὰρ ἂν αὐτοῦ πέρας. ἔτι δὲ καὶ ἀγένητον καὶ ἀφθαρτον ὡς ἀρχὴ τις οὕσα· τό τε γὰρ γενόμενον ἀνάγκη τέλος λαβεῖν, καὶ τελευτὴ πάσης ἐστὶ φθοράς. διὸ καθάπερ λέγομεν, οὐ ταύτης ἀρχή, ἀλλ' ἅτη τῶν ἄλλων εἶναι δοκεῖ καὶ περιέχειν ἅπαντα καὶ πάντα κυβερνᾶν, ὡς φασιν ὅσοι μὴ ποιῶσι παρὰ τὸ ἄπειρον ἄλλας αἰτίας οἷον νοῦν ἢ φιλίαν. καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ θεῖον· ἀθάνατον γὰρ καὶ ἀνώλεθρον, ὥσπερ φησὶν Ἀναξίμανδρος καὶ οἱ πλείστοι τῶν φυσιολόγων.³⁷

³⁴ *Ibidem*, nota 27, p. 201.

³⁵ *Ibidem*, nota 28, p. 201.

³⁶ Hermann Diels, Walter Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, vol.1, Weidmann, 1960, Anaximandros, A15, p. 85.

³⁷ „Orice lucru se înfățișează sau ca un principiu, sau rezultă dintr-un principiu, dar *apeiron*-ul nu are un principiu anterior lui, deoarece acesta ar constitui pentru el o mărginire. Pe lângă aceasta, *apeiron*-ul fiind un principiu este nenăscut și nepieritor. Într-adevăr, orice lucru născut este obligat să aibă un sfârșit și există un sfârșit pentru orice proces de pierire. De aceea, așa cum spunem noi, nu există un principiu al *apeiron*-ului, el fiind principiul celorlalte lucruri, cuprinzând totul și conducând totul, așa cum susțin toți aceia care nu admit alte cauze, în afară de *apeiron*, cum ar fi „rațiunea” sau „prietenia”. *Apeiron*-ul este divinul. El este nemuritor și nepieritor, așa cum afirmă Anaximandru și cei mai mulți dintre cercetătorii naturii”, trad. M. Marinescu-Himu, *Filosofia greacă până la Platon*, op. cit., „Anaximandros”, frag. A15, pp. 174–175.

Referința explicită la Anaximandru la finalul acestui pasaj referitor la ἄπειρον demonstrează că avem de-a face nu doar cu ideile lui Aristotel, ci și cu unele ale milesianului³⁸. Spre deosebire de Empedocle sau Anaxagora, care, pe lângă ἄπειρον acceptau și alte tipuri de cauze, Aristotel îl indică pe Anaximandru ca reprezentantul unei teorii autentice despre ἄπειρον, singurul principiu al celorlalte lucruri. Jaeger se întreabă însă și dacă demonstrația faptului că Nelimitatul nu are început este fundamentată pe concepția lui Anaximandru. Iar răspunsul la această întrebare este legat de deslușirea semnificației lui ἀρχή.

Pentru a înțelege la ce s-a referit Anaximandru, consideră Jaeger, este nevoie să căutăm semnificația lui ἀρχή printre utilizările altor presocratici³⁹. Printre aceștia, Melissos utilizează termenul ἀρχή în același sens în care îl regăsim în pasajul aristotelic din *Fizica*, în care conceptele ἄπειρον și ἀρχή sunt considerate ca puncte de plecare ale raționamentelor legate de ἄπειρον. Fragmentele la care Jaeger face referire sunt Simplicius, *Phys.*, 110, 2⁴⁰ și Simplicius, *Phys.*, 29, 22; 109, 20⁴¹.

Simplicius, *Phys.*, 110, 2

ἀρχὴν τε καὶ τέλος ἔχον οὐδὲν οὔτε αἰδίον οὔτε ἄπειρόν ἐστιν.⁴²

Simplicius, *Phys.*, 29, 22; 109, 20

ὄτε τοῖνυν οὐκ ἐγένετο, ἔστι τε καὶ αἰεὶ ἦν καὶ αἰεὶ ἔσται καὶ ἀρχὴν οὐκ ἔχει οὐδὲ τελευταίην, ἀλλ' ἄπειρόν ἐστιν.⁴³

În Simplicius, *Phys.*, 110, 2, la fel ca în Aristotel, *Fizica*, Γ 4, 203b11, relația dintre conceptul de ἄπειρον și cel de „început” este afirmată ca fiind una mutual exclusivă întrucât începutul se constituie ca limită. Similar în Simplicius, *Phys.*, 29, 22; 109, 20, ideea că „tot ce este nesfârșit este lipsit de început” este comparabilă cu afirmația lui Aristotel că „orice este lipsit de început este începutul în sine”. Felul în care Melissos se exprimă și maniera în care argumentează arată cu claritate că ideea de „început” a avut un rol important și chiar decisiv printre primii gânditori care s-au referit la ἄπειρον. Astfel, ceea ce a făcut Anaximandru, consideră Jaeger, a fost să pună ceva fără început la începutul cosmologiei sale. *Ἄπειρον*-ul său, conform Simplicius, *Phys.*, 24,13, este ceva din care totul ia naștere și la care totul se întoarce. Este, cu alte cuvinte, începutul (ἀρχή) și sfârșitul (τελευταίη) a tot ceea ce există.

³⁸ Werner Jaeger, *Theology of the Early Greek Philosophers*, op. cit., p. 25.

³⁹ *Ibidem*, pp. 27–28.

⁴⁰ Hermann Diels, Walter Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, op. cit., Melissos, B4, p. 269.

⁴¹ *Ibidem*, Melissos, B2, pp. 268–269.

⁴² „Nimic ce are început și sfârșit, nu e veșnic, nici nesfârșit”, trad. D.M. Pippidi, în Ion Banu, Adelina Piatkowski (redactori-coordonatori), *Filosofia greacă până la Platon*, Partea I, vol. 2, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, „Melissos”, frag. B4, p. 302.

⁴³ „De vreme ce, așadar, nu s-a născut, este și veșnic era și veșnic va fi, și n-are început, nici sfârșit, ci e nesfârșit”, trad. D.M. Pippidi, în Ion Banu, Adelina Piatkowski (redactori-coordonatori), *Filosofia greacă până la Platon*, Partea I, vol.2, op. cit., „Melissos”, frag. B2, p. 301.

Interpretarea lui Burnet revizuită

Într-o notă a articolului său *Theophrastus on the Presocratic Causes*, John McDiarmid aduce în discuție problema semnificației lui ἀρχή în pasajele care se referă la concepția lui Anaximandru, inventariind două mari tendințe de interpretare, cea a lui Burnet (după care termenul în cauză nu a fost utilizat de milesian) și cea susținută de Heidel și Jaeger (în conformitate cu care Anaximandru ar fi utilizat ἀρχή, însă nu cu sensul metafizic care ar fi fost indus de Teofrast prin adăugarea lui στοιχεῖον)⁴⁴.

Referindu-se la Hipolit, *Ref.*, I.6., 1-2 și la argumentarea lui Jaeger că, în sprijinul interpretării lui Burnet, ar fi trebuit ca Hipolit să utilizeze τὴν ἀρχήν (și nu τῆς ἀρχῆς) cu verbul καλέσας, McDiarmid consideră că această obiecție este validă numai dacă presupunem că Teofrast a folosit în original καλέσας mai degrabă decât κομίσας care apare la Simplicius. În caz contrar, ceea ce contează este nu ce a vrut să spună Teofrast, ci ce a crezut Hipolit sau alt scriitor intermediar că a vrut să spună Teofrast⁴⁵. Dacă acesta din urmă a utilizat κομίσας, atunci τῆς ἀρχῆς din Simplicius, *Phys.*, 24,13 este la fel de nepotrivit pentru a sprijini interpretarea lui Jaeger, căci s-ar aștepta mai degrabă τὴν ἀρχήν în combinație cu τοὔνομα.

În ceea ce privește Simplicius, *Phys.*, 150,23, McDiarmid arată că acesta pare a sugera poziția lui Jaeger, traducerea lui Burnet „primul care a desemnat substratul opuselor ca principiu material” nefiind doar o traducere nepotrivită (așa cum susține Jaeger), ci, înainte de toate, una lipsită de sens, întrucât Simplicius tratase deja despre apa lui Tales ca „substrat material al opuselor” (*Phys.*, 149, 5-7 și 150, 11-12)⁴⁶. Dacă, totuși, arată în continuare McDiarmid, Simplicius ar fi avut în vedere faptul că Anaximandru ar fi fost primul care a numit acest substrat prin termenul ἀρχή, atunci afirmația sa nu ar fi întrutotul la obiect. În text Simplicius face comentarii asupra diviziunii aristotelice a doctrinelor care explică generarea dintr-un principiu material, fie prin rarefiere și condensare, fie prin separarea opuselor din interiorul său⁴⁷. Anaximandru este indicat de Simplicius ca reprezentant al celui de-al doilea tip de explicație și, ulterior (*Phys.*, 150, 22-24) despre aceasta arată că ἐνούσας γὰρ τὰς ἐναντιότητας ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, ἀπείρῳ ὄντι σώματι, ἐκκρίνεσθαι φησιν Ἀναξίμανδρος, πρῶτος αὐτὸς ἀρχὴν ὀνομάσας τὸ ὑποκειμένον (Anaximandru afirmă că opusele se află în interiorul substratului, care e un corp infinit, și că ele sunt extrase din acesta; el a fost primul care a numit substratul principiu). Prin urmare, Anaximandru este primul filosof pe care Aristotel îl consideră ca explicând generarea prin separarea opuselor, iar Simplicius accentuează tocmai diferența dintre natura principiiului la

⁴⁴ John McDiarmid, „Theophrastus on the Presocratic Causes”, în *Harvard Studies in Classical Philology*, vol. 61, 1953, nota 46, p. 138.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 138–139.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 139.

⁴⁷ Simplicius, *On Aristotle Physics 1.3-4*, 148,25, *op. cit.* p. 58.

Anaximandru prin comparație cu ceilalți ionieni. Dacă inventarea unui anume termen ar fi reprezentat tema discuției, atunci acest termen ar fi fost „Infinitul” și nu ἀρχή. Această sugestie este oferită de faptul că în manuscris Simplicius ar fi putut utiliza οὐτως în locul lui αὐτὸς, ceea ce ar fi tradus ca „primul care folosind acest nume (Infinitul) a denumit substratul principiu”.

În fine, arată McDiarmid, textul lui Simplicius din *De Caelo*, 615, 15 sprijină în mod evident interpretarea lui Burnet⁴⁸.

Alegerea uneia sau alteia dintre cele două interpretări poate fi făcută, apreciază același autor, doar în baza a ceea ce pare cel mai probabil punct de vedere general care străbate și celelate fragmente din Φυσικῶν δόξαι⁴⁹. Se poate observa astfel că nu există în celelalte fragmente un interes specific legat de inventarea frazeologiei peripatetice. În genere, Teofrast este interesat de natura și funcția principiului lumii la presocratici, analizând cum teoria fiecărui filosof diferă de cea a predecesorilor săi. Doar în acest context, Teofrast vorbește de Anaxagora ca fiind primul dintre presocratici care a adăugat „cauza lipsă” (cea formală) sau de Parmenide, primul care a descris universul ca fiind sferic. Cu privire la milesieni, Tales este primul care identifică principiul cu apa, iar Anaximene, cu aerul. În continuarea acestei logici, Teofrast vorbește de Anaximandru ca primul filosof care numește principiul ἄπειρον, semnificând prin acest termen un corp infinit altul decât cele patru elemente.

McDiarmid se referă și la presupusa adăugare a lui στοιχεῖον de către Teofrast pentru a defini termenul ἀρχή folosit de Anaximandru, arătând că soluția acestei probleme este oferită chiar de Heidegger prin admiterea faptului că asemenea sintagmă precum ἀρχή καὶ στοιχεῖον este una comună în exprimarea lui Aristotel și pe care Teofrast ar fi preluat-o ca atare.⁵⁰

Prin poziția sa, McDiarmid se situează în prelungirea interpretării lui Burnet, negând apariția lui ἀρχή, cu o singură deviere legată de interpretarea pasajului Simplicius, *Phys.*, 150,23, acolo unde, deși ajunge la aceeași concluzie cu Burnet, respinge traducerea acestuia, oferind în schimb o interpretare bazată pe desprinderea unei semnificații de ansamblu din textul lui Simplicius.

Kirk își propune să reargumenteze poziția lui Burnet (Anaximandru a fost primul care a numit cauza materială, al cărei echivalent peripatetic era ἀρχή, prin termenul τὸ ἄπειρον) răspunzând criticilor care i se aduseseră între timp acestei interpretări⁵¹. Simplicius, *Phys.*, 24,13, susține Kirk, sprijină interpretarea lui Burnet dincolo de orice îndoială. În schimb, textul din Hipolit, *Ref.*, I.6., 1-2 prezintă câteva neconcordanțe. Burnet sugerase că avusese loc o omisiune a lui τοῦτο în fața lui τοῦνομα, o corupere a textului care pare întărită de o alta din

⁴⁸ John McDiarmid, „Theophrastus on the Presocratic Causes”, p. 139.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 139–140

⁵¹ G.S. Kirk, *Some Problems in Anaximander*, în „The Classical Quarterly”, nr.1/2, 1955, pp. 21–24.

pasajul lui Hipolit: τὸν ... κόσμον pentru τοῦς ... κόσμους. În ceea ce privește καλέσας, cel mai probabil îl înlocuiește pe originalul κομίσας din pasajul lui Simplicius, o sursă mult mai credibilă în raport cu exprimarea lui Teofrast decât Hipolit. Kirk atrage atenția că, de asemenea, Hipolit omite τῶν καλουμένων στοιχείων pe care probabil l-a întâlnit în sursa originală. Dacă această interpretare este corectă, atunci Teofrast doar a dezvoltat raționamentele lui Aristotel din *Fizica*, Γ 4, 203a16: οἱ δὲ περὶ φύσεως πάντες [ἄει] ὑποτιθέασιν ἕτεραν τινὰ φύσιν τῶ ἀπειρῶ τῶν λεγομένων στοιχείων, οἷον ὕδωρ ἢ ἀέρα ἢ τὸ μεταξὺ τούτων⁵². Anaximandru este astfel primul dintre φυσικοὶ care adoptă expresia τὸ ἄπειρον pentru a descrie ἀρχή, deși toți „fizicienii” asumau un infinit.

Pentru Kirk, adevăratul obstacol în calea interpretării lui Burnet îl constituie pasajul Simplicius, *Phys.*, 150,23.⁵³ Traducerea ultimei porțiuni a fragmentului (πρῶτος αὐτὸς ἀρχὴν ὀνομάσας τὸ ὑποκείμενον) trebuie făcută însă în funcție de întregul textului din care este extras pasajul. Ca urmare, consideră Kirk, traducerea „Anaximandru este primul care a numit substratul opuselor ἀρχή”, deși pare evidentă, ea este irelevantă în contextul de ansamblu al textului. În schimb, traducerea lui Burnet, Anaximandru este „primul care a desemnat substratul opuselor ca principiu material”, deși mai puțin evidentă, se integrează mult mai bine în restul textului, devenind relevantă în context, în sensul în care „fizicienii” au făcut din substanța lor originară substratul schimbării aristotelice. Anaximandru este menționat aici în mod explicit ca primul care a susținut această idee, a extragerii opuselor din ἀρχή.

Sintetizând, Kirk își exprimă poziția prin intermediul a trei idei⁵⁴: 1) Ca și Aristotel, Teofrast s-a mulțumit să utilizeze termenul ἀρχή fără lămuriri suplimentare în comentariile sale referitoare la Tales, iar Simplicius citase aceste comentarii chiar cu 250 de cuvinte înainte de pasajul referitor la Anaximandru. 2) Dacă Simplicius chiar a înțeles de la Teofrast că Anaximandru a introdus termenul ἀρχή cu sensul său metafizic, este poate de așteptat ca el să fi introdus această informație undeva mai devreme în text, în cadrul lungului excurs despre discuția lui Aristotel legată de ἀρχαί de la începutul comentariului său. 3) Se poate admite că Anaximandru ar fi putut utiliza ἀρχή cu sensul de „sursă, origine”, așa cum susține Heidel (comparabil, spre exemplu cu νεῖκεος ἀρχή din *Iliada*). În acesta caz însă, era de așteptat ca, similar majorității cosmogoniștilor, să utilizeze construcții precum ἄπ' ἀρχῆς sau κατ' ἀρχήν. Dar ἀρχή utilizat singur, și nu în construcții prepoziționale, nu apare nicăieri în vreun fragment care a supraviețuit de la vreun gânditor presocratic pentru a descrie substanța originară. Deși acest fapt

⁵² „Toți acei care au vorbit despre natură susțin că sub infinit este altă natură, sesizată în așa-zisele principii, așa cum este apa sau aerul, sau ceea ce există între acestea”, trad. N.I. Barbu în Aristotel, *Fizica*, București, Editura Științifică, 1966.

⁵³ G.S. Kirk, *Some Problems in Anaximander*, p. 23.

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 23–24.

nu dovedește în niciun fel că poziția lui Burnet este de necriticat, totuși, adaugă Kirk, el poate sugera că interpretarea în cauză poate fi considerată ca fiind cea mai acceptabilă până acum.

Interpretarea lui Kahn

O demonstrație în favoarea tezei că Anaximandru ar fi utilizat pentru prima dată termenul ἀρχή este oferită și de Charles Kahn. Deși la prima vedere, se exprimă autorul, urmând logica gramaticală din Simplicius, *Phys.*, 24,13, πρῶτος τοῦτο τοῦνομα κομίσας τῆς ἀρχῆς, termenul vizat în text ar fi cel care precede această expresie, τὸ ἄπειρον, iar sensul ar fi că Anaximandru ar fi fost primul care a numit ἀρχή prin ἄπειρον, la o analiză mai în profunzime expresia în cauză pare a se referi chiar la ἀρχή însuși, iar semnificația ar deveni „Anaximandru a fost primul care a introdus termenul ἀρχή”⁵⁵. Astfel, combinația τοῦνομα τῆς ἀρχῆς, considerată *prima facie* o construcție a genitivului posesiv, poate fi interpretată și ca o construcție de tip apozitional, e adevărat, precizează Kahn, mai familiară poetilor și destul de rar utilizată în proză. Totuși existența unei asemenea construcții poate arăta că posibilă referință a lui πρῶτος τοῦτο τοῦνομα κομίσας τῆς ἀρχῆς este chiar ἀρχή. Elucidarea definitivă se produce, în opinia lui Kahn, prin intermediul a altor două pasaje din textul lui Simplicius care vin în sprijinul ipotezei considerării genitivului τῆς ἀρχῆς ca simplă variantă stilistică pentru apozitie. Iar o primă indicație provine din chiar cuvintele care urmează imediat: λέγει δ' αὐτὴν μήτε ὕδωρ μήτε ἄλλο τι ... εἶναι, unde αὐτὴν arată cu claritate că ἀρχή, și nu ἄπειρον, este termenul predominant vizat de Simplicius (și de Teofrast). Pasajul lui Simplicius din *Phys.*, 150,23 este lipsit de orice echivoc. Semnificația sa nu poate fi alta decât aceea că „Anaximandru a fost primul care a folosit numele ἀρχή pentru a denumi nelimitatul care este substratul schimbării”.

Considerând textul lui Simplicius ca cea mai bună sursă pentru secțiunea referitoare la Anaximandru din Φυσικῶν δόξαι a lui Teofrast, Kahn vede Hipolit, *Ref.*, I.6., 1-2 doar ca o variantă secundară și incompletă a cărei semnificație în mod evident nu poate fi alta decât cea desprinsă din Simplicius⁵⁶. În *Opiniile fizicienilor* Teofrast este interesat de originalitatea și inventivitatea termenilor filosofici utilizați de către presocratici, iar printre termenii inventariați se numără și ἀρχή. Doar în cazul lui Anaximandru există o referință clară cu privire la introducerea unei noi terminologii și, se întreabă Kahn, ce ar fi fost mai natural decât menționarea celei dintâi utilizări a termenului care se află chiar în centrul întregii discuții⁵⁷. Termenul ἀρχή se află permanent în atenția lui Teofrast iar acest

⁵⁵ Charles H. Kahn, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*, Indianapolis, Hackett Publishing, 1994, pp.30–31.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 29–31.

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 31–32.

fapt este cel care explică cel mai bine cuvântul care este accentuat în πρώτος τοῦτο τοῦνομα κομίσας τῆς ἀρχῆς⁵⁸.

Faptul că Anaximandru a utilizat termenul ἀρχή cu referire la ἄπειρον nu înseamnă că filosoful ionian a avut în vedere sensul specificat de Aristotel sau Teofrast pentru același termen⁵⁹. Cel mai probabil Anaximandru a folosit ἀρχή cu sensul de origine spațio-temporală a universului, sens exemplificat de concepția sa cu privire la generarea lucrurilor din ἄπειρον⁶⁰.

Interpretarea lui Seligman – ἀρχή ca principiu metafizic

O poziție clară în conformitate cu care Anaximandru ar fi utilizat ἀρχή într-o perspectivă largă, metafizică, și nu doar într-un sens limitat, genetic, de „sursă sau origine” este identificabilă în cartea lui Paul Seligman, *The Apeiron of Anaximander*. Referindu-se la Simplicius, *Phys.*, 24,13, Seligman consideră că în text apare o situație de incompatibilitate între afirmația lui Teofrast că Anaximandru ar fi fost primul care a introdus termenul ἀρχή și evidența semnificație aristotelică a sintagmei utilizate de autorul *Opiniilor fizicienilor* atunci când se referă la termenul în cauză, ἀρχή καὶ στοιχεῖον⁶¹. Argumentând împotriva interpretării lui Burnet, Seligman concluzionează că Teofrast a descoperit termenul ἀρχή în textul lui Anaximandru și l-a înregistrat ca fiind prima utilizare a sa de către un φυσικός, fără însă a exclude posibilitatea ca semnificația intenționată de Anaximandru să fie similară sensului aristotelic al lui ἀρχή καὶ στοιχεῖον⁶². Observația conform căreia în referința anterioară a lui Teofrast la Tales, acesta, utilizând ἀρχή, ar fi trebuit să indice că milesianul nu a utilizat termenul în cauză având în vedere că urma să afirme introducerea sa de către Anaximandru, nu pare în niciun fel relevantă, întrucât ἀρχή reprezintă unul dintre termenii prin care Teofrast descrie gândirea presocraticilor. În plus, acesta nu a avut acces la niciuna dintre scrierile lui Tales și, ca atare, era imposibil să comenteze asupra terminologiei primului filosof milesian⁶³. Seligman își întărește argumentația remarcând faptul că peripateticienii erau în general interesați în scrierile lor de identificarea primelor utilizări ale termenilor importanți pentru concepția lor filosofică. Având în vedere că întreaga secțiune din lucrarea lui

⁵⁸ În sprijinul interpretării sale, Kahn aduce în discuție accentuarea de către profesorul Kurt von Fritz a ideii că întrucât nu exista nicio menționare despre vreun alt gânditor care ar fi considerat ἀρχή ca ἄπειρον, ar fi fost lipsit de sens ca Teofrast să fi menționat că Anaximandru a fost primul care a făcut acest lucru; nu același raționament poate fi aplicat însă și în legătură cu prima utilizare a termenului ἀρχή; Charles H. Kahn, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*, op. cit., p. 32, nota 1.

⁵⁹ Charles H. Kahn, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*, p. 32.

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 235–236.

⁶¹ Paul Seligman, *The Apeiron of Anaximander. A Study in the Origin and Function of Metaphysical Ideas*, Londra, The Athlone Press, 1962, pp. 26–27.

⁶² *Ibidem*, pp. 27–28.

⁶³ *Ibidem*, pp. 27–28, nota 1.

Teofrast în care apar pasajele referitoare la Anaximandru este intitulată Περὶ ἀρχῆς sau ἀρχῶν, rezultă că în mod evident în centrul atenției se află cercetarea cu privire la ἀρχή⁶⁴. Această remarcă, apreciază Seligman, este de o deosebită importanță întrucât semnaleză concurența în cadrul aceluiași text dintre un aspect informativ și unul interpretativ, iar în cazul în care cele două se află în conflict cel care trebuie să aibă întâietate este cel informativ. De asemenea, pasajul lui Simplicius ilustrează și o altă problemă, aceea că atunci când textele lui Aristotel și ale lui Teofrast diferă, trebuie preferat cel de-al doilea. Seligman pune în opoziție Simplicius, *Phys.*, 24,13 cu un pasaj din *Metafizica* lui Aristotel care, în principal, vizează același conținut:

Cei mai mulți dintre primii filosofi găseau că singurele principii (ἀρχαί) ale tuturor existențelor sunt cele în identitatea materiei (ἐν ὅλης εἶδει). Într-adevăr, ei considerau ca începutul, în generare, și termenul final, în pierire, acel ceva din care sunt toate existențele, în timp ce substanța persistă sub însușirile care se schimbă mereu, și că el este elementul (στοιχεῖον) și principiul (ἀρχή) tuturor celor existente, care nu se naște și nu piere, ci, prin însăși natura sa, subsistă veșnic....⁶⁵

Astfel, în timp ce ambele pasaje se referă la ἄπειρον ca ἀρχή καὶ στοιχεῖον cu sensul peripatetic, spre deosebire de Aristotel care sugerează că Anaximandru (ca unul „dintre primii filosofi”) identifică concepția sa despre ἀρχή cu cea despre ἀρχή καὶ στοιχεῖον, ceea ce din punct de vedere istoric este imposibil, Teofrast consideră că Anaximandru este primul care a utilizat termenul ἀρχή din cadrul concepției despre ἀρχή καὶ στοιχεῖον, ceea ce este posibil. Această atribuire a lui ἀρχή de către Teofrast nu este însă compatibilă cu interpretarea materialistă a lui ἄπειρον, iar Seligman trece în continuare la examinarea atât a semnificației lui ἄπειρον ca sugerând altceva decât simpla întindere corporală, cât și a celei a lui ἀρχή care pare să însemne mai mult decât „sursă” sau „origine” spațio-temporală în sens genetic.

Tratând despre semnificația lui φύσις în gândirea presocratică, Seligman distinge două accepțiuni ale termenului: una colectivă (incluzând totalitatea lucrurilor) și alta constitutivă (prin care este desemnat caracterul esențial al „naturii”, ceea ce o face să fie ceea ce este)⁶⁶. În timp ce prima derivă din hylozoismul milesienilor, cea de-a doua se originează în concepția despre natură a pythagoreicilor și a eleaților. În lumina acestei distincții, filosofia lui Anaximandru este caracterizată ca fiind în același tip monistă, în măsura în care există un singur principiu originar, și dualistă, în măsura în care se face distincția între principiu și natură, între *apeiron*-ul etern și lucrurile supuse nașterii și pieririi⁶⁷. Dualismul lui Anaximandru este reflectat și în terminologia concepției sale filosofice, prin

⁶⁴ *Ibidem*, p. 28.

⁶⁵ Aristotel, *Metafizica A-E*, 983b 6-13, trad. Gh. Vlăduțescu, București, Paideia, 1998.

⁶⁶ Paul Seligman, *The Apeiron of Anaximander*, op. cit., p. 30.

⁶⁷ *Ibidem*, pp. 54-55.

contrastul dintre τὸ ἄπειρον și τὰ ὄντα (τὰ πάντα)⁶⁸. Din caracteristicile ἀπειρον-ului lui Anaximandru ca principiu metafizic, veșnic, nenăscut și nepieritor, din care toate celelalte lucruri sunt generate și la care toate se întorc, Seligman derivă ideea că semnificația utilizării lui *arché* de către filosoful ionian depășește simpla accepțiune genetică (de "sursă" sau „origine” spațio-temporală a lumii) și capătă trăsături care anticipează semnificația aristotelică a lui ἀρχή και στοιχεῖον⁶⁹. Astfel că întemeierea lui Aristotel, în *Fizica*, spre exemplu, pe concepția lui Anaximandru atunci când își elaborează propria concepție despre ἀρχή pare una justificată:

Toți [cercetătorii naturii], pe bună dreptate, socotesc că infinitul (τὸ ἄπειρον) este un principiu (ἀρχή). Într-adevăr, nu este verosimil ca infinitul să existe în zadar, și nici că el are altă putere decât aceea că este principiu (ἀρχή). Într-adevăr, toate lucrurile sau sunt principiu (ἀρχή) sau rezultă din principiu (ἀρχή), dar infinitul (τὸ ἄπειρον) nu are principiu (ἀρχή), pentru că atunci ar exista o limită (πέρας) a infinitului. Tot așa infinitul este negenerat (ἀγένητον) și nedestructibil (ἀφθαρτον), ca fiind un principiu (ἀρχή). ... De aceea, cum spuneam, infinitul nu are principiu (ἀρχή), ci el este, după cât se pare, principiul (ἀρχή) altor lucruri pe care le conține pe toate și le guvernează pe toate (περιέχειν ἅπαντα και πάντα κυβερνᾶν), așa cum susțin aceia care spun că nu există alte cauze în afară de infinit... Ei mai susțin că infinitul este divinitate (τὸ θεῖον), pentru că este fără de moarte (ἀθάνατον) și imperisabil (ἀνώλεθρον), cum spun Anaximandru și cei mai mulți fiziologi (φισιολόγοι)⁷⁰.

Pe marginea acestui pasaj aristotelic și, coroborat cu textele lui Simplicius, Seligman trage trei concluzii care evidențiază semnificația metafizică a utilizării lui ἀρχή de către Anaximandru⁷¹:

1. Aristotel este îndreptățit să vadă în concepția lui Anaximandru despre ἄπειρον fundamentul ideii sale despre ἀρχή, însă Stagiritul face două inferențe în plus care îl îndepărtează de semnificația avută în vedere de Anaximandru: identificarea principiului milesianului cu ἀρχή και στοιχεῖον (esența lucrurilor) și cu ἀρχή ἐν ὅλης εἶδει (cauza materială). Cosmogonia anaximandriană, precizează Seligman, prin conceptul de separare, indică o ruptură dintre ἀρχή și lucruri, ceea ce înseamnă că nu poate fi stabilită o identitate între τὸ ἄπειρον și τὰ ὄντα.

2. Apoi, consideră Seligman, argumentul lui Aristotel din *Fizica*, 203b 4-15 arată în mod evident că ideea fundamentală implicată în cosmogonia lui Anaximandru este transformarea logic-conceptuală, și nu cea material-genetică. Căci, odată ce ionianul postulează existența unui ἄπειρον care este ἀγένητον el depășește ordinea spațio-temporală. Astfel că, ceea ce este important (în textul lui Teofrast) nu este faptul că Anaximandru utilizează termenul ἀρχή, ci că acesta intenționează prin concepția sa despre ἀρχή să depășească vechea semnificație de

⁶⁸ *Ibidem*, p. 56.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 57.

⁷⁰ Aristotel, *Fizica*, 203b 4-15, trad. trad. N.I. Barbu, *op. cit.*

⁷¹ Paul Seligman, *The Apeiron of Anaximander, op. cit.*, pp. 58–60.

„sursă și origine spațio-temporală” și să resemnifice termenul într-o nouă cheie, cea metafizică, de „început în ordine logică”, de „principiu” situat în afara timpului și spațiului, dar de care toate cele aflate în timp și spațiu depind.

3. Atributele divinității nu sunt pur și simplu transferate de Anaximandru de la zeii olimpici la originea proceselor naturale, ci aceste atribute divine rezultă intrinsec din concepția ionianului despre ἀρχή ca ἄπειρον.

În viziunea lui Seligman semnificația lui ἀρχή rezultă dintr-o reinterpretare a lui ἄπειρον. Cum acesta din urmă este văzut nu doar ca un corp material nelimitat, ci și ca un principiu formal, semnificația lui ἀρχή devine din sursă sau origine spațio-temporală un principiu metafizic.

De la ἀρχή ca ἄπειρον la ἀρχή καὶ στοιχεῖον

În mod evident, ținând cont de interpretările și argumentele de mai sus, o poziție definitivă cu privire la termenul accentuat de Teofrast ca fiind introdus de Anaximandru nu poate fi elaborată. Așa cum s-a văzut, din confruntarea celor trei pasaje pot fi deduse răspunsuri succesive în ambele sensuri și, chiar, în ambele simultan⁷².

Poziția lui Burnet, anticipată de Techmüller și Neuhäuser și revizuită ulterior de McDiarmid și Kirk, răspunde negativ la întrebarea dacă Anaximandru a utilizat ἀρχή, considerând că termenul nou introdus este de fapt ἄπειρον, concept care pregătea viitoarea definiție a cauzei materiale de către Aristotel.

Un răspuns pozitiv la întrebarea amintită conduce în mod automat către o a doua interogație: cu ce semnificație a utilizat Anaximandru ἀρχή? Pe rând Zeller, Diels, Heidel, Jaeger și Kahn au argumentat că semnificația avută în vedere de Anaximandru nu poate fi alta decât cea genetică de „sursă”, „început” sau „origine” a lumii. Apropierile de concepția aristotelică despre cauza materială nu ar fi decât opera lui Teofrast sub influența scrierilor lui Aristotel.

Interpretarea lui Seligman propune însă depășirea semnificației genetice a lui ἀρχή și apropierea acesteia de semnificația metafizică a termenului, de principiu atemporal și aspațial, de „început în ordine logic-formală” și nu materială. Seligman arată însă că această resemnificare a lui ἀρχή trebuie pusă în relație directă și cu o nouă înțelegere a lui ἄπειρον care trebuie văzut nu doar ca materie nelimitată, ci și ca principiu formal.

Opțiunea pentru una dintre cele trei soluții trebuie făcută însă ținându-se cont de faptul că Aristotel vede în concepția lui Anaximandru despre ἀρχή ca ἄπειρον o filosofie care prefigurează propria sa concepție despre ἀρχή καὶ στοιχεῖον. Or, cea mai acceptabilă interpretare din punctul acesta de vedere rămâne aceea a lui

⁷² M.C. Stokes consideră că din cele trei pasaje rezultă că Anaximandru a fost primul care a utilizat atât ἀρχή (din Simplicius, *Phys.*, 150,23), cât și ἄπειρον (din Simplicius, *Phys.*, 24,13); M.C. Stokes, „Anaximander's Argument” în R.A. Shiner, J. King-Farlow (editori), *New Essays on Plato and the Presocratics*, 1976. Aceeași poziție este reluată în Jonathan Barnes, *The Presocratic Philosophers*, Routledge, 1979, p. 24.

Burnet. Ceea ce are relevanță din perspectiva apropierii *arché*-ului anaximandrian de cauza materială aristotelică este, astfel, nu o primă utilizare a lui *arché*, ci o primă identificare a lui *arché* cu *ápeiron*. Și apa lui Tales fusese calificată de Aristotel ca infinită, însă în cazul lui Anaximandru avem nu doar o indeterminare cantitativă, ci și una calitativă, nu doar în magnitudine, ci și în esență⁷³. Astfel că afirmația conform căreia Anaximandru ar fi utilizat pentru prima dată termenul *arché* ar apărea ca irelevantă. Chiar dacă Heidel sau Jaeger încearcă să explice cum s-a ajuns de la *arché* ca „sursă”, „origine” sau „început” la materia aristotelică, nu această semnificație deține rolul primordial în caracterizarea cauzei materiale a lui Aristotel, ci, mai degrabă, conceptul de indeterminare calitativă și cantitativă. În fine, conceperea *arché*-ului anaximandrian ca principiu formal, metafizic presupune, așa cum a arătat și Seligman, o îndepărtare de la considerarea *ápeiron*-ului ca materie indeterminată calitativ și cantitativ, ceea ce înseamnă o supralicitare a concepției filosofice a lui Anaximandru.

⁷³ Adam Drozdek, *In the Beginning was the Apeiron*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2008, p. 10.